

Drukbegrazing met schapen als methode om vergraste droge heide om te vormen in structuurrijke heide

In dit artikel gaat de schrijver, in het dagelijks leven herder en beheerder van een aantal Limburgse schaapskuddes, in op het effect van tijdelijke intensieve begrazing met een schaapskudde op vergraste droge heide.

Naar zijn opvatting is deze methode veruit te verkiezen boven het inmiddels al traditionele plaggen.

— tekst en foto's Sjraar van Beek

Nadat ergens in de jaren tachtig van de afgelopen eeuw duidelijk werd dat het plaggen van de alom vergraste heide een zeer effectieve maatregel was om droge heide opnieuw te laten kiemen, ging er als het ware een golf van plagwerk over de heidevelden in ons land. Een golf die tot op de dag van vandaag voortduurt. Dit werd en wordt mede mogelijk gemaakt door geld uit subsidieregeling Effectgerichte Maatregelen (EGM) in het kader van het Overlevingsplan Bos en Natuur.

De resultaten zijn bekend. Op vele plaatsen bloeit de heide weer fijn paars in het najaar. Het is echter niet alles goud dat er blinkt. Dat liet een interne evaluatie van Staatsbosbeheer (2003) zien over de effecten van heideherstelmaatregelen. De heide is als ecosysteem weer terug maar helaas ontbreekt de structuur en daarmee ook de meer bijzondere maar kritische soorten. De schrijvers van het rapport verwachten overigens dat sterker inzetten op begrazing soelaas kan bieden.

Naast het structuurloze kent de geplagde heide nog een tweede probleem. Op veel plaatsen treedt massale en hardnekkige verbossing op. De geplagde heide blijkt, ook in mijn ervaring, een zaaibed voor berken en dennen. Tenslotte blijft vergrassing altijd op de loer liggen. Zonder verschraling (begrazing) nemen de grassen het uiteindelijk over.

Figuur 1 Massale opslag van dennen na plaggen

De Groote Heide in Venlo: een andere aanpak

Dat het ook anders kan, blijkt uit ervaring op de Groote Heide in Venlo. Sinds 1985 worden hier schapen ingezet bij het beheer. Opdrachtgever was aanvankelijk de gemeente Venlo, tegenwoordig is dat de Stichting Het Limburgs Landschap. Het heidegebied is circa 160 ha groot en wordt gekenmerkt door droge heide en heischrale graslanden op riviersediment. Het grondwater zit ruim tien meter diep.

Bij de start van de begrazing was het gebied vrijwel geheel vergrast met pijpestrootje en bochtige smele. Struikheide was slechts vertegenwoordigd in enkele procenten van de oppervlakte. Vanaf 1985 werden diverse heideherstelmaatregelen uitgevoerd en werd er begraasd met schapen.

Figuur 2 Groote Heide Venlo eind tachtiger jaren. De heide is volledig vergrast door pijpestrootje.

Plaggen

Tussen 1985 en 1993 werden plagwerkzaamheden uitgevoerd in kleinere en grote percelen. In totaal werden circa 30 hectare terrein geplagd. Op de plagvelden vestigde zich weer jonge heide.

Begrazen

Vanaf 1985 werd begraasd, eerst op kleine schaal, vanaf 1988 met een grotere kudde in verplaatsbare rasters. Al gauw bleek een kudde van ruim honderd dieren nauwelijks effect te hebben op de vergrassing en werd de kudde uitgebreid tot ruim driehonderd dieren begin jaren negentig. De kudde werd in het zomerseizoen met behulp van verplaatsbare rasters (flexinetten) op vergraste heidepercelen gezet van hooguit enkele hectares. Een dergelijk vak werd stevig begraasd waarbij naar schatting in een begrazingsbeurt meer dan 80% van het pijpenstrootje werd afgevreten. Na de vraat groeide het pijpenstrootje vaak nog na, waarop een tweede begrazings-

beurt volgde. Deze drukbegrazing werd meestal een tweede en derde jaar herhaald. De begrazingsdruk lag in die jaren op een niveau van circa duizend graasdagen per hectare per jaar. Dat zijn ongeveer drie schapen per hectare per jaar.

Door het openvreten van de vegetatie ontstond weer ruimte tussen de pollen waar heide kon kiemen. Door de uitwerpselen van de dieren kwamen mineralisatieprocessen op gang en brak de zure ruwe humuslaag af, een laag die bij aanvang van de begrazing tot 10 cm dik was. Dit verbeterde de kiemingsmogelijkheden nog verder. In de periode tot eind 1993 werden de geplagde percelen slechts licht begraasd.

De gerichte drukbegrazing in verplaatsbare rasters werd in het najaar van 1993 beëindigd. Vanaf dat moment gingen de dieren grazen in één groot buitenraster. Gestuurd werd slechts nog op het aantal schapen. Een iets hogere bezetting in het zomerhalfjaar en een iets lagere in het winterhalfjaar. De bezetting is vanaf dat moment tot op heden op jaarbasis ongeveer 1,5 schaap per hectare (500 graasdagen per hectare). Dit is iets hoger dan gebruikelijk vanwege de iets rijkere ondergrond. De Groote Heide ligt op een Rijnsediment van grof zand met veel grind en is licht leemhoudend.

Figuur 3 Beeld na drukbegrazing. De vegetatie wordt weer open.

Resultaten

De twee verschillende methoden van aanpak in de periode 1985-1993 leveren na ruim tien jaar een duidelijk verschil in resultaat op. Op de geplagde heidepercelen is de struikheide met een bedekking van zeker 90% vrijwel dekkend. Naast de struikheide worden de bij de plantengemeenschap horende soorten als stekelbrem, kruipbrem en klein warkruid aangetroffen. Opvallende soort daarbij is de in Nederland zeer zeldzame rode dopheide, die sterk is teruggekomen. In het hele gebied komt de levendbarende hagedis voor. De heide is echter vrij structuurloos. Alle planten in een perceel hebben hetzelfde kiemjaar. De begrazing heeft tot nu toe slechts op

beperkte schaal structuur gebracht in de vegetatie. Plaatselijk is er opslag van berken en grove den. De geplagde heide is duidelijk ook een goed kiembed voor bomen.

De resultaten op het terrein waar enkele jaren drukbegrazing is toegepast, zijn duidelijk anders. De heide is zeer structuurrijk en soortenrijk. Struikheide maakt ongeveer 50% uit van de vegetatie maar is vertegenwoordigd in alle leeftijdscategorieën. De overige ruimte wordt voor een deel ingevuld door pijpenstrootje en bochtige smele. Er komen dezelfde soorten voor als in de heide op de plagvelden maar er komen ook veel soorten van heischraalgrasland voor. Als belangrijke extra soort is de zandhagedis te noemen die in de structuurarmere delen nauwelijks te vinden is.

Opvallend is dat boomopslag veel minder voorkomt dan op de plagpercelen. Het herstelproces verloopt bij de begrazing veel geleidelijker waarbij geen uitgebreid kiembed ontstaat voor bomen. Het niet roeren van de bodem lijkt daarbij een voordeel.

Figuur 4 Grote Heide Venlo. Structuurrijke heide met brem 15 jaar na drukbegrazing.

Plaggen in Venlo niet meer nodig

De resultaten hebben de beheerders van de Grote Heide al enige tijd geleden doen besluiten om grootschalig plaggen als beheersmaatregel niet langer toe te passen. De resultaten van de drukbegrazing, gevolgd door begrazing op een lager niveau, zijn veel beter. Beheerders van heideterreinen elders in het land zouden hier een voorbeeld aan kunnen nemen. Naar mijn mening zou plaggen eerder een kleinschalige ondersteunende maatregel moeten zijn en niet een methode om een heide in het groot te herstellen. Men zou de heide meer als een ecosysteem moeten bekijken waarbij de begrazing het vormende proces is. De heides zijn ontstaan door (druk)begrazing en blijven in stand door begrazing.

Figuur 5 Grote heide Venlo. Links structuurrijke heide na drukbegrazing, rechts monoculture na plaggen.

Zelfde methode nu in meer terreinen

Nadat de aanpak in Venlo zo succesvol was gebleken heeft Landschapsbeheer De Wassum dezelfde methode in tal van andere droge en ook vochtige heides toegepast, deels in verplaatsbare rasters, deels gehoed. In 1997 volgde de Beegderheide, in 2002 Heumensoord bij Nijmegen en Vlakwater te Venray, in 2003 de Paardenkop te Ysselsteyn en in 2005 de Overasseltse Vennen. De resultaten zijn overal hetzelfde. Na enkele jaren van drukbegrazing klapt de productie van het pijpenstrootje in elkaar en verdwijnt de strooisellaag als sneeuw voor de zon. De minerale grond komt weer boven en de heide kiemt weer. Ook onder meer vochtige omstandigheden worden goede resultaten geboekt. Na het terugbrengen van de begrazingsdruk ontstaat een soortenrijke heide. De uiteindelijke begrazingsdruk hangt af van de grondsoort. Bij heides op stuifzand en dekzand wordt circa 1 dier per hectare ingezet, bij heide op riviersediment zoals in Venlo 1,5 dier per hectare per jaar.

Figuur 6 Drukbegrazing met Kempische Heideschape op Heumensoord bij Nijmegen

En nu gaan hoeden

Als slagroom op het toetje van het heideherstel in Nederland moet nu het gehoed begrazen van de heide met schaapkuddes weer voortvarend worden opgepakt. Zowel de heides die hersteld zijn door plaggen als de heides die zijn hersteld na drukbegrazing hebben die kuddes hard nodig.

De geplagde heide kan er structuur door krijgen en de opslag van bomen kan binnen de perken blijven. In veel publicaties wordt gemeld dat de schapen de opslag van bomen niet zouden kunnen bijhouden. Dat heeft echter alles te maken met feit dat na plaggen vaak wordt gekozen voor een veel te lage begrazingsdruk. Daarbij wordt die begrazing vaak ook nog eens niet gestuurd. Beter is het te kiezen voor gelijk een iets stevigere begrazing en precies daar gestuurd waar men dat wil hebben.

Ook de structuurrijke heides die zijn ontstaan na drukbegrazing hebben een herder nodig. De kudde kan precies daar worden gebracht waar dat nodig is en waarbij de structuur alleen maar toeneemt. Omdat deze heide een voorsprong heeft qua kwaliteit op de plagheide, kan hier op extra waarden gescoord worden. De lat kan daar gerust iets hoger worden gelegd.

Misschien ten overvloede. De gehoede en rondtrekkende kudde is niet alleen waardevol vanwege zijn grote mate van stuurbaarheid maar door de dezelfde kudde in te zetten in meerdere terreinen kan men prachtige ecologische verbanden leggen waarbij de verspreiding van diasporen optimaal uit de verf kan komen. De rondtrekkende kuddes kunnen op die manier schakels invullen die in de periode vóór de menselijke beïnvloeding van het landschap werden ingevuld door de rondtrekkende kuddes wilde grazers. Deze schakels hebben zij eeuwen lang ingevuld en zijn het herstellen meer dan waard.

Financiering beïnvloedt methode van aanpak

Toen in de jaren tachtig duidelijk werd dat het plaggen de heide snel kon terugbrengen, werd op grote schaal voor deze maatregel gekozen. Er kwam geld voor beschikbaar, de laatste jaren uit de OBN-middelen. Maar de nieuwe heide die zo ontstond is structuurloos en dreigt weer te verbossen. Voor begrazing en drukbegrazing was geen geld. De begrazing wordt betaald door de beheerder, die meestal subsidie krijgt van de Subsidieregeling Natuurbeheer. Analyseert men de opbouw van de bijdrage bij het pluspakket heide, dan is slechts een minimaal bedrag bedoeld voor de begrazing. Eigenlijk kiest men hier voor mechanisch beheer. De eis van minimaal 50% heide bij het pluspakket is hier evident. 'VWV-heide' lijkt het doel. Beter is het om te streven naar structuurrijke heide met een grote variatie aan biotopen en soorten. Aanpassing van de regelgeving is dan ook gewenst. Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Cees Veerman heeft de Tweede Kamer beloofd nog in 2005 meer geld te reserveren voor het inzetten van schaapkuddes. Via het OBN kan men middelen vragen voor plaggen en inrasteren. Gerichte drukbegrazing met schapen om de vergras-

sing terug te dringen, wordt financieel nog steeds niet goed ondersteund. Nu kan dat alleen als experimentele maatregel. Ook hier is aanpassing van de regelgeving noodzakelijk.

Herderspraat

Ondergetekende is landschapsecoloog en schapenhouder. Bij de inzet van de schaapkuddes bij het beheer van terreinen heeft ons bedrijf altijd voor de pragmatische kant gekozen. We kiezen niet altijd wat wetenschappelijk bewezen is, maar wat in de praktijk goed werkt. Met onze aanpak en analyses is niet iedereen het altijd eens. Een aantal wetenschappers beweert dat de toegepaste vorm van begrazing nooit voldoende verschralingseffect kan hebben om heide weer te laten kienen. Tegen de input van nutriënten uit de atmosfeer zou niet aan te grazen zijn. Plaggen zou daarom onvermijdbaar zijn. En na enige decennia zou weer geplagd moeten worden. De Groote Heide in Venlo laat echter een ander beeld zien. Na 20 jaar begrazen ligt de heide er prachtig bij. De mooiste delen zijn de delen die enkel door begrazing hersteld zijn. Plaggen is niet nodig geweest en zal naar mijn overtuiging niet nodig worden.

Dit verhaal wordt wel eens als 'herderspraat' gekenschetst. Dit artikel kan gezien worden als een oproep aan wetenschappers om de beschreven aanpak te analyseren en tot nieuwe inzichten te komen. Misschien kan de periode van het grootschalige plaggen dan tot een einde komen en zullen de herders een echte comeback maken op de heide. ♦

Sjraar van Beek

Sjraar van Beek is een van de vennoten van Landschapsbeheer De Wassum uit Venlo en is uit dien hoofde sinds 1985 betrokken bij het beheer van de Groote Heide te Venlo. De Wassum zet tien schaapkuddes in bij het beheer van heides, beekdalen, uiterwaarden, dijken en stadsparken in Limburg, Gelderland en Noord-Brabant. Daarnaast wordt advisering op dit gebied ter hand genomen.

ADVERTENTIE

SLAGBOMEN

- Park/bos banken
- Picknick-tafels
- Slagbomen
- Aankoop rondhout

Blessing Timbers
Postbus 245, 1270 AE Huizen,
Tel.: 035-5251079, Fax: 035-5261111, Mobile: 06-53385977